

Den æreløse ordensmagt

Kampen om byrummet mellem vægtene, gardere og pøbel i 1700-tallets København

Ulrik Langen

Fortid og Nutid, juni 2009, s. 83-106.

Det er almindeligt antaget, at volden i de europæiske storbyer aftog støt fra begyndelsen af den tidlige moderne periode til midten af det 20. århundrede. Statens voldsmonopol konsolideredes og sikrede både stabilitet og faldende kriminalitet. Men udviklingen er langt fra så entydig, som man kunne fristes til at tro, og langt op i 1700-tallet var voldsmonopolets forvaltning og udøvelse endnu til forhandling. Med udgangspunkt i en større opløbssag fra 1781 afdækker artiklen uafklarede territoriale stridigheder og gammelt nag i det københavnske byrum. Artiklen ser nærmere på de aktører, der kæmpede om både ret og legitimitet i opretholdelsen af den sociale orden i København, og især vægternes modsætningsfulde arbejde tages under behandling.

Ulrik Langen, f. 1966, ph.d., lektor i kulturhistorie ved Institut for historie, kultur og samfundsbeskrivelse, Syddansk Universitet (Odense). Forfatter til bl.a. *"Revolutionens skygger. Franske emigranter og andre folk i København 1789-1814"* (2005) og *"Den afmægtige. En biografi om Christian 7."* (2008).

Opløbet

Pøblen ville have hævn.¹ Hævn over den italienske tryllekunstner Pinetti, der havde "fornærmet den danske nation", som en københavner udtrykte det. Joseph Pinetti var kommet til byen i sommeren 1781 og havde fået tilladelse til at optræde med sine magiske kunster. Han havde endda lavet flere forestillinger for hoffet på Fredensborg Slot. Men Pinetti kunne andet end trylleri. Han kunne spille billard. Derfor indrykkede han en annonce i en københavnsk avis, hvori han tilbød at spille med hvem som helst om hvad som helst. For at lokke interesserede til erklærede Pinetti, at han ville spille med fødderne, mens hans modstandere kunne nøjes med at spille normalt med hænderne. En kreds af bor-

gere slog til og satte Pinetti stævne i et af byens mange billardhuse, nærmere bestemt hos vinhandler Hemmer i Østergade. Nysgerrige københavnere valfartede til stedet for at se Pinetti spille. Da italieneren troppede op ved middagstid den 1. september på værtshuset opstod hurtigt uenighed om, hvordan der skulle spilles og hvor meget, der skulle spilles om. Pinetti mente, at han kun havde indvilget i at lave en lille opvisning i kunstbillard, mens nogle af de forsamlede ville have ham til at spille et rigtigt parti. De begyndte at råbe ad hinanden ved billardbordet, og ophidselsen steg. Efter sigende skældte og smældte Pinetti på en blanding af italiensk, fransk og dårlig tysk. Det endte med, at en officer begyndte at slå på Pinetti og smide

Fig. 1. Her ses Politimester Christian Fædder (1710-93) i midten af billedet. Fædder havde arbejdet sig op fra lakaj til at bestride indflydelsesrige poster som direktør for Det kgl. Teater og medlem af Københavns Magistrat. I 1772 blev han udnævnt til politimester i København. Han var ikke ligefrem vellidt af den københavnske befolkning, hvilket ses af stikket, hvor en læredreng pifter ad politimesteren. Ukendt kunstner.

ham rundt. Værtshusholderen lagde sig snart i mellem og fik Pinetti bakset ud i et baglokale. Da Pinetti forlod etablissementet og trådte ud i middagssolen på Østergade, fulgte en del folk efter ham, og han måtte til sidst have beskyttelse af politiet.

Mørket var faldet på. Nu skulle italieneren stilles til regnskab for sin opførsel på billardhuset. Havde han ikke snydt de forsamlede ved ikke at ville spille et rigtigt parti med fødderne, som han havde proklameret i sin avisannonce? Hvad der skete i timerne efter optrinnet hos Hemmer, er uklart. Men i løbet af aftenen havde en større gruppe københav-

ner samlet sig uden for Pinettis logi hos divisionskirurg Christian Nikolai Grell i Store Færgestræde nr. 225. Havde nogen pisket stemningen op for at få pøblen til at rase imod ham, som Pinetti efterfølgende hævdede? Rygtet om episoden hos Hemmer havde i hvert fald løbet gennem byen, og flere hundrede mennesker havde samlet sig i Store Færgestræde. Stemningen var temmelig ophedet. Der blev råbt og smidt med sten mod Pinettis ruder. Politiet fik nys om opløbet, og en håndfuld betjente drog mod Store Færgestræde.

Ved synet af den omfattende menneskemængde tøvede politifolkene med at

gribe ind. De tilkaldte en skare af byens nattevægtere, der skulle hjælpe betjentene med at sprede mængden og rydde gaden. Lidt efter kl. 22 ankom vægterne i små grupper fra deres poster rundt om i nabolaget. De fleste havde lige sunget deres vers på posterne, inden de ankom: *"Om I vil Tiden vide, Huusbonde, Pige og Dreng, Da er det paa de Tide, Man føier sig til Seng; Befaler eder Herren fri: Vær klog og snild, Vogter Lys og Ild, Vor Klokke er slagen Ti"*.² Politiet beordrede vægterne til at stille op i enderne af gaden. Vægterne blev indskærpet på enhver måde at bistå politiet – og ikke spare på brugen af deres morgenstjerner og stokke, hvis det skulle blive nødvendigt. Snart ankom politimester Fædder for at styre afviklingen af pøbelopløbet.

Gaden blev afspærret i hver ende i et forsøg på at standse tilstrømningen af folk. Politiet gjorde det klart for mængden i gaden, at den skulle forsvinde. Ellers ville man skride til korporligheder. Nogle forlod stedet, men mange blev, hvor de var. Derfor beordrede politiet, at vægterne skulle slå *"Been og Arme i tu"* på dem, der ikke godvilligt ville adlyde, som et vidne efterfølgende fortalte. Nu trådte vægterne til. De begyndte at slå omkring sig med deres stokke og morgenstjerner. Hug og slag faldt uden skelen til, om folk var på vej ind eller ud af gaden. Sten begyndte at suse gennem luften mod politi og vægtere. Politimesteren blev ramt. Mange nysgerrige havde samlet sig bag afspærringerne ved gadens ender. Nogle forsøgte at trænge gennem afspærringerne for at komme ind i gaden. Larmen og forvirringen tog til, og det var snart ikke til at skelne ordensmagten fra pøblen. Mørket gjorde sit til at øge forvirringen. Den sparsomme gadebelysning forsløg som en skrædder i

helvede. Alt var kaos.

I den ene ende af gaden ville to livgardeofficerer – den ene iført skærf og ringkrave – forbi afspærringen og ind i gaden. Det kunne der ikke blive tale om. Men officererne insisterede – og bebrejdede samtidig politiet og vægterne deres hårde fremfærd over for mængden inde i gaden. Det ville kun forværre opløbet, når politi og vægtere ikke forsøgte med det gode, men kun med det onde, sagde officererne. Det varede ikke længe, før officererne selv kom i klammeri med politi og vægtere. En vægter forklarede efterfølgende at være blevet skubbet hårdt i ryggen af en officer, så han faldt, og hans hånd gik af led. Han kunne senere fremvise en lægeerklæring, der bekræftede hans skade. En anden vægter fortalte, at en af officererne havde taget ham bag i håret og kastet ham ned på brostenene. Officererne havde også trukket deres kårder. Omvendt forklarede officererne, at det var vægterne, der havde startet slagsmålet. Desuden havde officererne ikke trukket deres kårder, men blot lagt hånden på skaftet for at markere. Men flere vidner fortalte senere at have set officerer med trukne kårder under tumulten ved Store Færgestræde.

En af de tilstedeværende politimænd skyndte sig ned i den anden ende af gaden, hvor politimesteren befandt sig, og fortalte, at han lige var blevet fornærmet af to officerer. Politimesteren fulgte med betjenten tilbage til gadens modsatte ende, hvor de to officerer stadig opholdt sig. Ved ankomsten til afspærringen bad politimesteren officererne og andre sammenstimlede om at gå bort. Officererne blev stående. De ville forklare politimesteren om vægternes aggressive opførsel. Men politimesteren ville ikke høre på dem og sagde kort, at alle, der ikke

flyttede sig, ville blive mødt med slag. Det kom til en ordveksling mellem politimester Fædder og den ene af officererne, der sagde, at ingen skulle jage ham væk. Hvis ikke han fjøede sig, vedblev politimesteren, ville han blive indberettet til sine foresatte. Med hånden på brystet proklamerede officeren højtideligt, at han som en brav officer *"altiid skal blive tilstede"*. Den anden officer blev grebet af flere vægtere, der forsøgte at slæbe ham bort. Men med vægterne rivende i sig trængte officeren ind på politimesteren, tog om hans liv og holdt godt fast for at undgå at blive slæbt væk. Politimesteren måtte beordre vægterne til at slippe officeren – og slog dem med sin stok for at få dem til at makke ret. Det må have været et særpræget skue at se den 68-årige fedladne politimester med en ung garderofficer hængende om livet vildt slående efter vægterne, der ikke ville slippe deres tag i officeren. I mellemtiden havde den første officer forladt stedet. Opløbet var nemlig ved at flytte sig, og officeren havde – som vi snart skal se – uopsættelige forpligtelser lige i nærheden.

Politi og vægtere fik en stor del af den forsamlede mængde ud af Store Færgestræde under vild tumult. Faktisk flygtede folk ud af gaden mod kanalen med vægterne jagende efter sig. Nogle løb langs kanalen ned mod Holmens Bro. Andre løb den anden vej til højre ned mod Stormbroen. Men størstedelen tog flugten hen mod højbroen, der førte over til Christiansborg Slotsplads. En vægter fulgte efter den flygtende mængde på vej ind over broen. Han fløjtede i sin vægterfløjte, og flere vægtere sluttede sig til ham. På broen fik vægterne fat i nogle folk og gav dem prygl. For enden af broen inde på Slotspladsen ud for hjørnet af Slotskirken indhentede vægterne flere af

de flygtende og gik løs på dem. En del folk løb videre ind på Slotspladsen.

På Slotspladsen

Skildvagten, der var posteret ved Slotskirken, betragtede bekymret oprintrinnet, men vidste ikke rigtig, hvad han skulle stille op. Inden han nåede at tage en beslutning, kom slottets vagthavende officer frem til stedet og beordrede skildvagten hen til broen for at stoppe mængden. Skildvagten løb derhen og søgte at jage nogle af de flygtende folk tilbage over broen. Samtidig prøvede han med ord at få vægterne til at dæmpe deres fremfærd. Da det ikke hjalp, prøvede han at drive de fem-seks vægtere, der stod på broen, tilbage. Det kom nu til et egentligt sammenstød mellem skildvagten og vægterne. Hvem der i realiteten begyndte slagsmålet står hen i det uvisse. Skildvagten havde sat en bajonet på sit gevær, og ifølge vægterne forsøgte han at angribe og såre dem. De måtte værges for sig med deres morgenstjerner og stokke. En anden forklaring lyder, at det var vægterne, der uden tøven havde omringet og derefter angrebet skildvagten og den vagthavende officer med deres morgenstjerner. Derfor var skildvagten nødsaget til at bruge bajonetten for at forsvare sig. Fra den anden side af kanalen blev der kastet sten ind mod folkene på Slotspladsen. Ikke kun fra mængden. Man havde set en vægter slå en mursten i stykker for at lave kasteskyts. Den vagthavende officer – den 26-årige kammerjunker og løjtnant i livgarden (til fods) Werner von Moltke – beordrede yderligere fire-fem vagter frem til broen. Sammen med skildvagten trængte de vægterne tilbage, mens de flygtende folk søgte dækning bag dem. Nogle af garder-

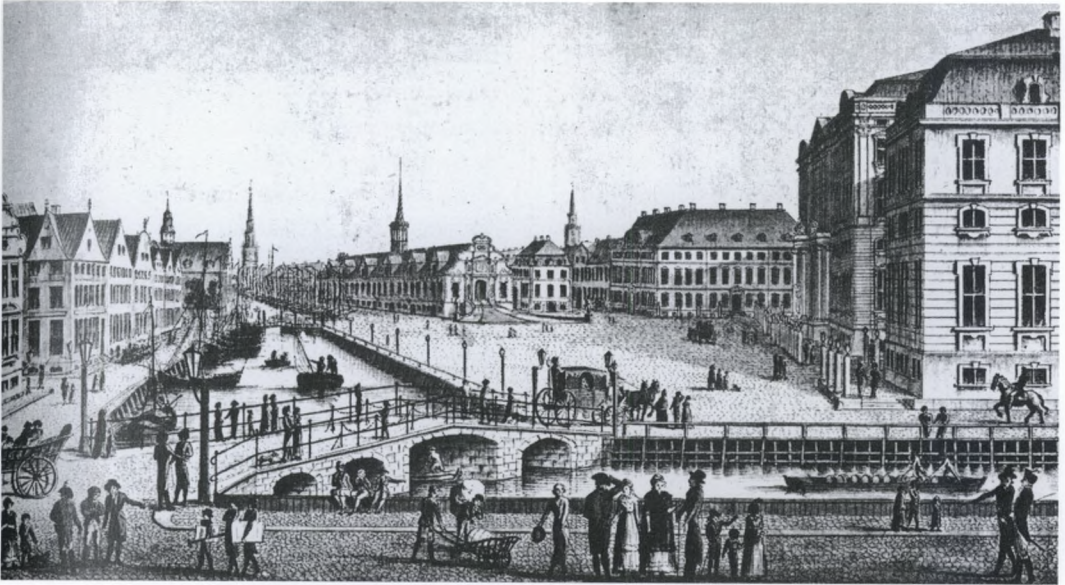

Fig. 2. Christiansborg slotsplads med Højbroen til venstre i billedet. Tegning fra 1793 af Jes Bundsen.

ne trak blank, andre sigtede med deres geværer og afspærrede broen. Officeren fortalte vægterne, at de ikke havde noget at bestille på Slotspladsen. Det var hans domæne. Vægterne trak sig tilbage under stenkasten fra mængden, der nu var i beskyttelse på Slotspladsen bag garderne. Vægterne gik straks i gang med at finde politimester Fædder for at få ham hen til broen. Efter et kvarters tid ankom Fædder til broen med et hold af vægtene og politibetjente. Ved sin ankomst opdagede han, at den ene af de officerer, som han kort forinden havde stået ansigt til ansigt med ved afspærringen af Store Færgestræde, var blandt de tilstedeværende gardere. Og ikke nok med det. Han var faktisk slottets vagthavende officer. Kammerherre, løjtnant Werner von Moltke – med skærf og ringkrave. Ikke langt fra ham stod også den anden næsvise officer, løjtnant og greve von Schulenburg. Ham, der så frækt havde holdt fast om livet på ham. Mens politiet

havde jaget folk ud af Store Færgestræde, var Moltke gået over til Højbroen for at instruere skildvægten om at holde folk og vægtene ude af Slotspladsen, hvis det skulle blive nødvendigt. Det blev det. Siden var Schulenburg fulgt efter, da han havde sluppet sit tag i politimesteren og rystet vægterne af sig.

Politimesteren gik frem på broen. Han spurgte, hvem der var vagthavende officer. Moltke trådte frem, tog hatten af og sagde: "Det er mig". Kort spurgte Fædder, om man virkelig ville formene byens politimester adgang til Slotspladsen og forhindre ham i at gøre sit arbejde. Ifølge vidner svarede Moltke, at han ikke ville tillade politiet at komme ind på Slotspladsen. Moltkes egen forklaring lød, at Fædder i en meget grov tone havde spurgt, hvem der havde turdet sætte poster op ved broen. Moltke havde svaret, at han som vagthavende officer havde posteret garderne på broen. Politimesteren truede Moltke med næven og vendte

om på hælen uden at sige noget. Fædder måtte trække sig tilbage med uforrettet sag og – ifølge flere vidner – en bemærkning om, at Moltke ville blive behørigt straffet. Da Fædder vendte om, jublede mængden på Slotspladsen. Dundrende klapsalver og høje råb. Nogle benyttede lejligheden til at kaste sten efter politi og vægtere på deres tilbagetog. Fædder hævdede, at både tilbagejagelsen af vægterne og siden hans egen bortvisning havde *"forøget Pøbelens [...] Rasenhed med fløjten, piben, skriggeri, Hændeklappende og endelig Steenkastelse"*. Politimesteren var endda selv blevet ramt af en sten. Stenene blev ved med at flyve fra Slotspladsen over kanalen et stykke tid endnu, selvom Moltke havde forsøgt at dæmpe pøblen og forhindre kasteriet. Politimester Fædder var rasende.

Tilsyneladende havde Moltke haft held til at dæmpe gemytterne på Slotspladsen. Folk havde forladt pladsen i nogenlunde orden. Tilbage i Store Færgestræde ved Pinettis logi var uroen også ebbet betydeligt ud. Politibetjente og vægtere havde efterhånden fået gaden ryddet helt, da nogle livgardeofficerer under ledelse af en løjtnant Gyldenskjold indfandt sig. Officererne havde talt fransk sammen og havde virket provokerende over for vægterne og betjentene. Da officererne blev bedt om at forlade gaden, havde Gyldenskjold holdt sine kammerater tilbage. Ingen vægter skulle kommandere med ham. Efter en kort stund havde officererne dog forladt stedet igen. Men der var ingen tvivl om, at officererne lige skulle markere over for vægterne og betjentene. Stemningen var urolig og lunterne korte.

Henved klokken to om natten var byen igen rolig. Da drog politimester Fædder til Fredensborg Slot, hvor kongefamilien

opholdt sig, for at aflægge rapport for geheimeråd Ove Høegh-Guldberg – landets reelle magthaver – om hele episoden. Taskenspilleren Pinetti, der havde været den udløsende faktor for urolighederne, var for længst blevet evakueret fra byen og bragt i sikkerhed.³

Gode forklaringer

Efter at have hørt Fædders beretning om balladen i København udstedte Høegh-Guldberg en arrestordre på Moltke og Schulenburg. Samtidig beordredes en tilbundsående undersøgelse af hele hændelsesforløbet. Man gik straks i gang. Eller det vil sige, i første omgang undersøgte man sig selv. Politiet afhørte politibetjentene og vægterne, mens regimentscheferne afhørte deres officerer. Senere blev vægtere og politi indkaldt til forhør hos militæret, mens officererne blev indkaldt til forhør hos politiet. Desuden blev en række andre vidner bedt om at aflægge skriftlig forklaring til Politikammerretten, om hvad de havde set i løbet af aftenen. En af dem – oberstløjtnant og stadsmajor Gerhard Grüner – understregede i sin forklaring, at han ikke kunne give en fyldestgørende beskrivelse af forløbet. Man kunne nemlig ikke høre sine egne ord på grund af *"Raaben, Skriig og Tummel"*. Men han kunne da fortælle, at de fleste af de forsamlede i Store Færgestræde var *"skikkelige Folk"*. Men hist og her havde nogen forsøgt at komme gennem spærringen. Der var blevet kastet med sten, og Grüner selv var blevet ramt i hovedet.

Det er værd at hvile lidt ved forklaringen. Grüner havde ikke kunnet høre sine egne ord på grund af *"Raaben, Skriig og Tummel"*. Begivenhederne udspillede sig i et inferno af kaos og larm – publi-

kums råben og skrigen, lyden af knuste ruder, politifolk og vægteres tampen, afgivne ordrer og lyden af løbende fodtøj på brostenene. Det var ikke til at få ørenlyd. Sigttbarheden var heller ikke for god. Episoden fandt sted fra ved ti-tiden om aftenen den 1. september – altså i et tiltagende mørke, der kun blev brudt af tranlampernes svage lys.

Et andet aspekt er værd at lægge mærke til. Stadsmajor Grüner forklarede, at de fleste af den tilstedeværende folkemængde var "*skikkelige folk*". Spørgsmålet er derfor: Hvem deltog i opløbet – og hvem betragtede? Hvem var pøbel, og hvem var ordentlige borgere? Et af de afhørte vidner var eksempelvis gået fra sin bopæl og ud på gaden, da han havde opdaget opløbet. Han havde opholdt sig på gaderne omkring Højbro i en times tid. Tilsyneladende kun af nysgerrighed. På samme måde forklarede andre vidner, at de gik ud for at se, hvad der var på færde, da de hørte støjen fra opløbet ude i gaden. Atter andre var tilfældigt forbipasserende, der var stoppet op for at finde ud af, hvad der foregik. Tilhørte de pøblen? Det spørgsmål rejser sig ved adskillige af 1700-tallets opløb. Allerede tilbage i 1727 havde politiet rettet opmærksomhed mod problemet omkring gadeepisodernes deltagere og tilskuere. Problemet var, at mange københavnere af nysgerrighed løb ud på gaden for at overvære, når der skete "*Overlast, Klammeri og Slagsmaal*". Politiet beklagede, at folk intet gjorde for at forhindre eller afværge uorden og optøjer – og slet intet for at hjælpe politiet, når der var brug for det. Tværtimod. Det hændte ind i mellem, at politibetjente blev overfaldet ved højlys dag af folk, der forsøgte at befri arresterede fra politiets varetægt. Borgerne løftede ikke en finger,

men valgte blot at se på. Politiet mente endda, at et nyligt begået mord kunne være forhindret, hvis de omkringboende borgere "*havde gjort, hvad dem tilkom*". Meget kunne i det hele taget gøres for at opretholde roen, hvis borgerne greb ind i stedet for bare at betragte.⁴ Men det gjorde de ikke.

Det var et tilbagevendende problem, at man ikke kunne skelne, hvem der var hvem under opløbene. Ved den såkaldte "Posthusfejde" i 1793, hvor soldater, politi, studenter og civile udkæmpede et veritabelt slag i gaderne, blev problemet påtalt af den regeringskommission, der undersøgte episoden.⁵ Under begivenhederne havde politimesteren faret meget voldsomt frem med hug og slag over for befolkningen. Et af kommissionens kritikpunkter mod politimesteren var, at han havde ladet pænere folk smage stok og sabel. Ifølge kommissionen var det kun tilladt politiet at prygle drenge og pøbel.⁶ Man mente ikke, at størstedelen af de implicerede kunne klassificeres som "*dem, man pleier at kalde Pøbel*", som det hed i kommissionens konklusion.⁷ Til stede ved urolighederne var blandt andre en juveler, en billardholder, en ekspeditionssekretær i Danske Kancelli, en bager, en murer, en musik- og tegnelærer og så videre. Det var folk, der var "*skikkelig paaklædt*" og ikke hørte til "*den ringeste Klasse*".⁸ I modsætning hertil skrev tidsskriftet *Minerva*, at fejden var drevet frem af "*den laveste Pøbel*".⁹

Udtrykket pøbel er i det hele taget en luftig størrelse. Under alle afhøringer og i al korrespondance i sagen om opløbet i Store Færgestræde og på Slotspladsen omtaltes folkene på gaden slet og ret som pøbel. Eller i tvetydige formuleringer som "*Opløb med mængde af Pøbel*" og "*Forsamling eller saakaldet Pøbel*". Pøb-

len var altid en helhed. Et væsen med sin egen uigennemskuelige vilje og logik. Hvem pøblen bestod af, var et spørgsmål om fortolkning. Men det er klart, at når alt var kaos som under opløbet ved Slotspladsen, var de sædvanlige distinktionsmekanismer sat ud af spillet. De normale sociale kendetegn – påklædning, udseende, opførsel – kunne ikke afkodes med samme sikkerhed som ved højlys dag under fredelige omstændigheder. Derfor var det måske ikke så underligt, at politi og vægtere kom til at slå folk, der ikke normalt kunne betegnes som pøbel. Eller måske var problemet også, at opløbets undtagelsestilstand fik almindelige borgere til at opføre sig pøbelagtigt.

Et andet træk drages frem i vidneerklæringerne. En Jens Otte Saxe havde hørt nogen sige, at man kunne opholde sig sikkert på Slotspladsen, fordi officererne havde sagt, at vægterne ikke havde noget at gøre dér. Et andet vidne havde hørt Moltke sige til de omkringstående folk, at de skulle komme ind på Slotspladsen, hvor hverken politibetjente eller vægtere ville vove at komme ind og gøre dem noget.

Flere politibetjente erklærede tillige, at de to officerer fra Store Færgestræde egenhændigt havde ført en stor mængde mennesker ind på Slotspladsen, så den kunne være i sikkerhed for politiet og vægternes fremfærd.

Havde vægterne intet at gøre på Slotspladsen? Noget tyder på, at vægterne efter urolighederne undlod at sige for meget om deres tilstedeværelse på Slotspladsen. Flere gav senere nødtvungne forklaringer på, hvorfor de alligevel havde forfulgt pøblen over broen og ind på pladsen. Vægteren Christoffer Nielsen fortæller, at han blev angrebet og kastet omkuld på Højbroen. Han var blevet slå-

et og nogen havde forsøgt at tage hans morgenstjerne fra ham. Men Christoffer Nielsen holdt godt fast i den og blev derfor slæbt over broen og ind på Slotspladsen. Til sidst måtte han alligevel slippe sin morgenstjerne, hvorefter han skyndte sig hjem efter en anden. Tidligere havde han dog forklaret, at han allerede havde mistet sin morgenstjerne på Højbroen og slet ikke havde været på Slotspladsen. Under et senere forhør ville dommeren derfor gerne vide, hvorfor han først nu nævnte, at han faktisk havde været helt inde på Slotspladsen. I en lidt forblømt vending svarede vægteren, at han ikke havde sagt noget om det, fordi folk sagde, at vægterne ikke måtte komme på Slotspladsen. En anden vægter forklarer, hvorfor også han ved det første forhør havde undladt at fortælle om, at han havde været på Slotspladsen. Inden urolighederne tog til, havde han hørt, at livgarderne indbyrdes havde talt om, at der forelå en vagtinstruks om, at ingen vægtere måtte komme ind på Slotspladsen. Vægteren var derfor bange for, at han havde gjort noget forkert og efterfølgende skulle blive straffet.

En tredje vægter nægtede ved forhøret ganske enkelt at svare på spørgsmålet, men nævnte senere, at også han havde været bange for at blive straffet for sin tilstedeværelse på Slotspladsen. Der herskede altså en forestilling om, at vægterne ikke havde noget at gøre på Slotspladsen. Opfattelsen var tilsyneladende så udbredt, at vægterinspektør Pløen måtte gå i rette med den i en skrivelse. I forbindelse med opløbet var der opstået et rygte om, at *"ingen Vægter tør understaae sig at komme paa Slotspladsen"*. Men det var der ingen mening i, mente Pløen og påpegede, at der ikke fandtes nogen forordning, der forbød vægtere at

Fig. 3. To fodgardister i deres karakteristiske røde uniformsjakker. Fra "Vorstellung der Königl. Dänischen Armee, in welcher von jedem Regimente ein Officer und Gemeiner in ihrer Uniform abgebildet ist", 1787-1788.

bevæge sig ind på pladsen. Hvis nogle vægtere vitterlig havde været på Slotspladsen under urolighederne og efterfølgende benægtede det, så havde det sin forklaring. Frygten for, at de havde gjort noget forkert, afholdt dem fra at fortælle sandheden, sluttede Pløen.

Hierarkiet blandt de implicerede korps kommer til syne. Livgarden øverst, dernæst politiet og til sidst vægterne. Med deres indtrængen på Slotspladsen havde vægterne overtrådt en usynlig, men ganske betydningsfuld, grænse. Det

er måske her, et af de centrale elementer ved opløbet findes. Gennem optrinnet var det stiltiende hierarki eksponeret og sat på prøve. Men der var én aktør mere at medregne; pøblen – denne joker i spillet om den sociale orden i byen. Det var i det hele taget et tankevækkende scenarie; pøblen beskyttet af livgarden mod vægterne. Sat på spidsen kunne man sige, at det var en territorial kamp mellem bystyret, befolkningen og statsmagten om retten til byens rum. Garderne repræsenterede og beskyttede på én og samme tid kongen – og var således i yderste konsekvens statsmagts folk. Dette forhold forstærkes desuden af livgardens særstatus inden for den militære stand. Heroverfor stod bystyret repræsenteret af politi og vægtere. Bystyret havde siden enevældens indførelse i princippet haft en vis selvbestemmelse, men i realiteten var der tale om begrænset råderum og beslutningskompetence. Gang på gang blev bystyret sat på plads af konge og centraladministration. Nu blev byens egne korps sat på plads af kongens.

Vægterne

Ingen vidner ønskede at udpege de involverede vægtere, selv om man ville foranstalte en *line up*. Heller ingen af vægterne kunne helt huske, hvem der havde været på Højbroen, og hvem der ikke havde været der. Det er tydeligt, at vidnerne ikke skulle have noget klinket med vægterne – og at vægterne dækkede over hinanden. I alt havde 38 vægtere været til stede ved begivenhederne den 1. september. I tre omgange havde Fædder haft hele vægterkompagniets 104 mand samlet for at finde ud af præcis, hvem der havde været inde på Slotspladsen, hvem der havde slået, og hvem der

var kommet i klammeri med skildvagten. Men det lader ikke til, at han havde held til helt at udrede detaljerne i vægternes handlinger. Vægternes hukommelse var tydeligt forringet.

Fædder understreger i en af sine skrivelser om sagen, at han på ingen måde har taget vægternes parti. Tværtimod har han gjort alt for, at enhver flig af episoden kom for dagens lys. Men i en afsluttende opsummering af sagen skriver Fædder, at *"Nattevægterne vel er et groft og ubehøvlet, men tillige forhadet Folk, som umueligt ville kunne begaae sig om Natte Tiide i Gaderne"*, hvis ikke de var beskyttet af forordningen af 26. juli 1683. Det var i denne forordning, at vægternes opgaver var blevet fastlagt. Men det var en helt bestemt passage, Fædder sigtede til i sin påberåbelse af forordningen: *"[Vægterne] skal afværge Slagsmaal, Tyverie og Stratenrøverie, samt bemægtige sig dem, som saadant gjøre; og hvis de sig imod dem opsætte, og da nogen af saadanne Folk kommer til Skade eller bliver nedlagt, da skal den ligge paa sin Gierning, og Vægterne derfor ei noget lide, men være frie for al Tiltale; og om de i saadant Slagsmaal behøve Hielp, skal en af dem hastig gaae til den næstværende Soldater-Vagt, som dem uden Ophold og Persons Anseelse bør assistere til Arrest paa Raadhuset eller i Stadens Arresthuus"*.

Vægterne kunne altså ikke stilles til regnskab, hvis nogen kom noget til, når der skulle holdes orden. Og ikke mindst: Soldaterne havde pligt til at hjælpe vægterne, når det behøvedes. Garderofficererne kunne på den anden side henvise til andre skrivelser, hvori det blev understreget, at det var gardens opgave at holde Slotspladsen ryddelig ved opløb.¹⁰ Og Moltke påberåbte sig en rådstueplakat

af 5. oktober 1767 dikteret efter kongelig befaling, hvori det hed, at *"alle Ober- og Under-Officerer paa deres Vagter, samt Gemene paa deres Poster skal skaffe sig den tilbørlige Respect; dog at alle forud advares, ei at modsætte sig dem, hvad de Vagthavende eller Skildvagter efter deres Instrux dem befale, men dem med tilbørlig Respect adlyde"*. Det var med andre ord ikke helt klart, hvem der forvaltede voldsmonopolet.

Flytter vi blikket fra episoden ved Slotspladsen til mere generelle træk i vægternes gerning, er det tydeligt, at ordenshåndhævelsen udgjorde en betydelig del af deres virke. Nok var det et evigt tilbagevendende problem, at renovationsvognene var forsinkede, når de om natten skulle bringe byens lort af vejen, hvilket vægterne konstant klagede over.¹¹ Nok var der en del at se til med at holde lygterne tændte og i orden. Nok skulle der holdes et vågent øje med ildebrande. Og nok skulle der råbes klokkeslæt og synges vægtervers. Men det var i det natlige opsyn med deres medborgere, at tyngdepunktet i vægternes i en vis forstand modsætningsfulde arbejde lå. Det var her, der skabtes grobund for konflikter. Vi så, hvorledes Fædder understregede, at vægternes arbejde gjorde dem forhadte af byens befolkning. Men nogen skulle jo gøre det beskidte arbejde med at holde orden i gaderne – og det var nødvendigt, at man ikke viste blødsødenhed. Hvis vægterne var et *"groft og ubehøvlet folk"*, hang det sammen med, at man skulle være ganske tykhudet for at klare jobbet. Vægterne var ikke populære, og arbejdet var dårligt lønnet. Det var da heller ikke nemt at skaffe duelige folk.¹² Og ifølge en skribent var det tilsyneladende endnu sværere at skaffe vægtere, der kunne synges: *"Det er en Jam-*

mer at høre alle de ynkelige Toner, som Vægterne istemme om Aftenen. Den ene snøvler, den anden tuder, den tredje har ikke en Tone i Livet, en gølper, en anden kvækker som Frøen, nogle raabe saa hæst og sagte, at man ikke kan høre dem, og en Del hyle saa erbarmelig, som om de sang paa det sidste Vers".¹³ Også Holberg brokkede sig over, at vægterne skydede som æsler i stedet for at synge.¹⁴

Det var den del af byens borgere, der ejede fast ejendom, der skulle betale for vægterkorpsets opretholdelse gennem afgifter. Efter et nøje udregnet skema fastsattes afgiften i forhold til størrelsen af ejendom. Det var i øvrigt vægterne selv, der skulle indkradse vægterafgifterne i deres respektive gader. En gang om ugen gik vægteren så fra dør til dør i sin gade for i praksis at indkræve sin løn. Den lå på dette tidspunkt på 1 rigsdaler om ugen.¹⁵ Vægterne var i princippet borgerne egne opsynsmænd og eget vagtværn. Siden middelalderen havde man haft folk til at våge ved portene og voldene og holde orden i gaderne om natten. Men med gadebelysningens indførelse i slutningen af 1600-tallet formaliseredes vægtergeringen og korpsets opretholdelse. Vægterne skulle aflægge borgered og sværge, at de ville passe deres vagt "trolig, flittig og uden Svig". Hver dag samledes vægterne ved rådhuset – sidst på eftermiddagen om vinteren, først på aftenen om sommeren – til mønstring og opråb hos vægterløjtnanten. Herfra blev de sendt ud på deres poster rundt omkring i byen. Vægternes øverste overordnede var politimesteren, til hvem vægterinspektøren og vægterløjtnanten hver morgen skulle aflægge rapport, om hvad der var hændt ude i gaderne om natten. På tidspunktet for episoden på Slotspladsen bestod vægterkorpset som nævnt af 104 vægtere.

Vægterne blev af bystyret ekviperet med en læderkabuds på hovedet, en mørkeblå uniformsjakke med blå krave og et gult bælte om livet. Dertil var vægterne udstyret med en fløjte, der anvendtes til at påkalde andre vægtere og til at blæse alarm ved brand. I en taske bar de forskellige remedier til vedligeholdelse af tranlamperne. De var bevæbnet med en morgenstjerne og desuden udstyret med en stok med en jernpig forenden. Den brugtes både til at stå bedre fast i glat vejr og til at pirke til trannen i gadelamperne. Med sig havde de også en lille nødlygte, der skulle bruges til antænding af tranlamperne. For at vægterne skulle tage sig nogenlunde præsentable ud, blev der i 1765 indgået en kontrakt med amtskirurgen om, at vægterne hver uge skulle indfinde sig hos ham til en barbering.¹⁶

Nattens sammenstød

Sammenstødene mellem vægterne og byens befolkning er utallige op gennem 1700-tallet. Alt fra mindre drillerier fra gadedrengenes side og værthusslagsmål mellem vægtere og gæster til egentlige opløbslignende konfrontationer og planlagte angreb på vægterne. Risikoen for overfald var endda så stor, at Københavns politimester på et tidspunkt befalede, at vægterne om natten altid skulle færdes to og to, for "ellers er de i aller største Fare og maa hver Nat vente sig at hengive og opofre deres Blod for Stadens Sikkerhed, thi onde Mennesker hade og eftertragte dem grummelig, fordi de afværge og hindre deres onde Forsæt, have derfor maattet afbanke mangan og bragt ham til Arrest og Straf, hvilket onde Mennesker tænke dem efter og søge at hævne sig".¹⁷ På grund af hyppige sammenstød

med især matroser søgte politimesteren desuden om, at vægterne måtte få indsat en jernkalot i deres kabudser, for at afbøde de mange slag, de fik i hovedet.¹⁸ Tilbage i 1701 var et sammenstød endt i mord. Biskop Bircherod skriver i sin dagbog: "*I Kiøbenhavn blev en af Stadens Vægtere om Morgenen tidlig af en Vovehals, med hvilken han kom i Klammeri, kast ud i Vandet og druknet*".¹⁹ Flere mord skulle snart følge.

Hvis vi alene ser på perioden omkring opløbet ved Slotspladsen findes en del eksempler på nattens små sammenstød. Fragmenter af talrige episoder findes i politiets arkiver: En mand bliver fundet sovende i en sandkiste og bragt til rådhusarresten af vægterne. Under vejs er han "*balstyrisk*", river vægterne i ansigtet og lover at hævne sig på dem, når han bliver løsladt. En murersvend laver spektakel i Lille Kongensgade. Vægteren beder ham gå hjem, men angribes med slag i ansigtet og i brystet – endda så hårdt, at vægteren spyttede blod til kl. to om natten, som han forklarer. En anden murersvend forsøger at vriste sin kammerat fra vægteren. Der blæses i fløjten, og andre vægtere kommer til. Murersvendene arresteres. Tre personer kommer i klammeri med en vægter et andet sted i byen. De forsøger at tage hans morgenstjerne fra ham. En anden vægter kommer til hjælp. De tre ballademagere tager den hjælpende vægters kabuds og smider den på gaden. Den ene af de tre arresteres, de to andre undslipper. En anden aften angribes en vægter af en hyrekusk i Skt. Gertrudsstræde. Kusken brokkede sig – "*bandede og skiældte*" – over, at klokken endnu ikke var ti, da vægteren havde råbt ti. Kørende i sin vogn havde kusken pisket vægteren "*om Ørerne og i Ansigtet*", hvorefter kusken

sprang ned fra vognen, angreb vægteren, rev hans kabuds af, greb efter hans fløjte og bed ham i fingeren.

Under et klammeri i Nyhavn mellem ti-tolv skibsfolk, hvor en skipper med hvid paryk får nogle slag "*i Næse og Mund*", forsøger en vægter at dæmpe gemytterne. Vægteren angribes, og hans morgenstjerne knækkes. Senere angriber tre andre skibsmænd en vægter, der bliver slået og kastet ned på jorden, så han "*blev blodig*". Tre beskænkede skræddersvende vil tage morgenstjernen fra en vægter. Der fløjtes, andre vægtere kommer til og bringer de tre i arrest. En vægter bliver på sin post overfaldet af tre af den preussiske gesandts tjenestefolk. Flere vægtere kommer til, og slagsmålet intensiveres. En soldat kommer gående i Vognmagergade og siger: "*Du, som råber i Aabenraa, du skal få en ulykke*", hvorefter han griber fat om vægterens morgenstjerne og slår kabudsen af ham – "*samt anstillede sig meget Disperat*". Soldaten skulle have gjort det samme flere gange før, og vægterne var derfor bange for ham.²⁰ Som det fremgår, var det en yndet sport at vriste morgenstjernen fra en vægter. Også kong Christian 7. havde efter sin tronbestigelse i 1766 på en af sine svireture i byen hjembragt en morgenstjerne som trofæ til slottet.²¹

Nu skal man ikke tro, at vægterne var forfulgte uskyldigheder, der uden grund blev overfaldet af voldelige borgere. Og man skal ikke glemme, at vægternes morgenstjerne med dens pigge var et dødbringende våben. Der findes historier om folk, der måtte lade livet efter at have fået slag over nakken med morgenstjernen.²² Også stokken med dens jernpig i enden var et brugbart våben, der ikke sjældent kom i anvendelse. Hospitalsjournaler fra perioden fortæller om man-

ge forskellige sår og læsioner fremkaldt af vægterstokkene.²³ Efter bataljen ved Slotspladsen havde Moltke således også påpeget, at vægternes fremfærd var alt for voldsom: *"Man skulde tænke Vægternes Forretning ved et Opløb bestod meer deri, at slaae Folk uden Forskiel Arm og Been i tu, end at stille og hemme Opløbet"*. I et forhør sagde han, at han ikke mente *"at have gjort for meget eller Uret, fordi Vægterne, som skulde holde Styr paa Pøbelen, her opførte sig værre, end Pøbelen, som paa ingen Maade insulterede ham, eller Vagten"*.

Selv om konfrontationerne på gaden kunne være nok så voldsomme, ja dødelig alvor, var vægterne ikke sjældent til grin i de højere cirkler. Gadekampene mellem vægterne, deres plageånder og prügelknaber kunne endda danne forlæg for komedier ved hoffet. På samme måde som bønder blev vægterne set som komiske figurer. I et brev fra begyndelsen af 1700-tallet fortælles det, at man til kongens fødselsdag havde opført en komedie, der handlede om en aktion, hvor tolv vægttere havde slået løs på nogle folk, der gjorde sig lystige på gaden. Det havde især været lattervækkende, at en meget tyk mand med en udstoppet pukkel havde fået flest tæsk.²⁴

Vægternes arbejde gav i sig selv anledning til sammenstød. Det var vægterne, der skulle transportere de allermest beskænkede af byens indbyggere til rådhuset. Det skete ved, at den fulde blev fastspændt med en rem – det gule bælte, der var en del af vægterens uniform – til en stige, hvorefter vægterne tog stigen på skuldrene og bragte drukkenbolten til arresten. Det foregik ikke sjældent under stor opmærksomhed og med et følge af nysgerrige efter vægterne med stigen. Der var uden tvivl en del brutalitet for-

bundet med disse opbringninger på samme måde, som når byens fattigfogeder – stodderkongerne – under vild tumult pågreb tiggere i gaderne for at sætte dem i varetægt. Og faktisk var vægterkorpset også forpligtet til at assistere stodderkongerne – enten når de skulle bruge ekstra kræfter til deres arrestationer, eller når byens beboere angreb dem.²⁵ I 1789 overtog vægterne i øvrigt stodderkongernes arbejde med at holde skik på tiggerne. Det har helt sikkert ikke øget vægternes popularitet.

Ud over ordenshåndhævelsen skulle vægterne stå til rådighed ved andre arrangementer, der kunne give anledning til misstemning mod dem. På torvedage skulle de bistå opsigtsbetjentene uden for portene, når bønder ankom for at sælge deres varer i byen. Vægterne skulle om aftenen og natten holde øje med alle varer, der transporteredes i gaderne og undersøge, om der var betalt afgifter af dem, og om der var tale om hælervarer. Hvis vægterne konfiskerede ufortoldede varer, fik de lov til at beholde en del af det beslaglagte. Dette incitament kan nemt have fået vægterne til at være ekstra ihærdige med at undersøge folks habengut. Men også mistro fra vægternes side mod bestemte befolkningsgrupper kan have været udgangspunkt for arrestationer i forbindelse med varetransporter. Vægterne og matrosernes evige kollisionskurs var således nok årsag til, at en vægter i 1779 arresterede en matros, der ved nattetide kom gående med en flise. Ved et efterfølgende forhør viste det sig dog, at matrosen havde fået flisen på ærlig vis af en porcelænshandler.²⁶

Det var også vægterne, der skulle danne vagtværn ved henrettelserne på skafottet ved Amagerfælle. Og det var vægterne, der skulle holde tilskuerne

Fig. 4. En lovovertræder føres rundt i Den Spanske Kappe af to vægtere. Illustration fra John Howard: *Appendix to the State of Prisons*, 1784.

lidt på afstand ved kagstrygningen – den offentlige piskning af prostituerede. Arrestation af prostituerede hørte også til vægternes opgaver – på samme måde som den almindelige sædeligheds opretholdelse gjorde. Hvilket betød, at vægterne ikke sjældent måtte opbringe par, der i offentlighed havde ”legemlig Omgængelse”.²⁷ Det var også vægterne, der eskorterede de folk, der var dømt til at bære den spanske kappe.

Men vægterne kunne også selv blive idømt den spanske kappe som straf for forseelser. Havde en vægter eksempelvis begået den ikke ualmindelige brøde at sove på sin post, kunne han straffes med dagligt at skulle bære den spanske kappe i et par timer i de gader, hvor han havde sin post.²⁸ Druk var også en ofte forekommende forseelse, der sendte vægtere i kappen. I februar 1781 klages over, at en af vægterne i Borgergade er meget efterladende og drikfældig, glemmer at råbe om natten, og ”*undertiden, naar hand skal raabe 9, raaber hand 10 eller 11 medvidere*”. Vægteren lovede

at forbedre sig. Efter gentagne gange at være fundet døddrukken på sin post blev en anden vægter samme måned afskediget og frataget sit borgerskab. Han havde adskillige gange båret den spanske kappe for sine forsømmelser. Og drukkenskaben var ikke kun et problem i tjenesten. Præsten ved Hellig Geistes Kirke klagede således over, at en vægter havde forstyrret en gudstjeneste. I en brandert havde han gået omkring i kirken og fornærmet kirkegængerne. Vægteren idømtes den spanske kappe.²⁹

Denne dobbelthed var undergravende for vægternes autoritet. Det kunne være svært at blive respekteret under nattens ordenshåndhævelse, hvis man i dagtimerne havde gået rundt med den spanske kappe til spot og spe for gadefolket. Vægterne var på en og samme tid en integreret og ringeagtet del af bybefolkningen. De skulle både beskytte og tugte deres medborgere. De skulle både føre dem rundt til ydmygelse i den spanske kappe – og lade sig ydmyge af dem, når de selv havde forset sig og måtte tage en tur i kappen. De skulle vove over borgerne og værne dem mod ild og overgreb. Vel at mærke de samme borgere, der for en stor dels vedkommende foragtede dem.

Det har sikkert også været en kilde til irritation for mangan en borger eller håndværker at se deres vægterpenge gå til dovne og fulde vægtere. Derfor skulle der ikke meget til, før irritationen fik stemme. Som bekendt skulle vægteren selv indkræve vægterafgiften hos borgerne i sin gade. Også dette ugentlige møde mellem vægteren og den afgiftsbetalende borger kan have været kilde til spændinger. Der findes da også adskillige eksempler på borgere, der nægtede at betale deres afgift til vægteren. Dertil var der de ikke sjældne tilfælde af hævn

mod vægterne for tidligere arrestationer. Havde man set sig gal på en vægter, vidste man til enhver tid, hvor man kunne finde ham. Vægteren havde sin faste post og sin faste rute. Det var bare at møde op i gaden om aftenen, så kunne man atter stå ansigt til ansigt med den mand, der måske tidligere havde bundet én til en stige, havde ransaget ens bagage, havde besværet én på en drukatur og så videre. Alt i alt var vægtergerningen forbundet med adskillige gnidninger og modsætningsfulde gøremål.

Gammelt nag

Man skal naturligvis være varsom med at se de omtalte sammenstød som et bilde på, at vægterne og byens befolkning lå i evig krig med hinanden. Men noget kunne tyde på, at den gemytlige vægter, der synger sine vers, er en senere tids romantiserede stereotyp. I en pamflet fra 1770'erne hedder det slet og ret, at vægterne er upålidelige.³⁰ Pamfletten er skrevet som en samtale mellem en rejssende, en officer og en borger i København. Det er borgeren, der leverer skudsmål mod vægterne. De er ikke bare upålidelige, men også dovne. De skjuler sig, når nogen råber om hjælp. Man kan snildt gå op og ned ad adskillige gader uden at møde en vægter. Årsagen er, at de alle sidder og drikker og spiller kort på værtshusene. Eller også sidder de hjemme hos sig selv og hygges sig. Kun tvungent går de af og til ud på gaden og gør deres vægterråb. Samtidig er vægterne nogle grove typer. Borgeren fortæller, at han engang havde spurgt en vægter om klokken. Vægteren for op og spurgte, om han gjorde nar. Og snart havde vægteren med sin fløjte pebet nogle af sine kammerater sammen. Med vold og magt

havde de slået borgeren til rådhuset og smidt ham i fangehullet. Hvad værre er: Klager man over behandlingen, er det altid vægteren, der står til troende – uanset hvor groft han har optrådt. *"Nej, da er de Militaire honettere"*, indskyder officeren, *"de hverken skiælder, støder eller slaar en Arrestandt, og have lært at gjøre Distinction imellem Folk, naar og een bekiendt brav Mand har noget at klage paa Soldatens Opførsel staaer han til troende og antages ingen lovstridig Eed. Ellers har Vægterne iblandt faaet mange gode Skrup, heldst af Officererne, men een Deel af dem fortiender"*. Lidt videre i teksten antyder borgeren, at vægterne er bestikkelige. Eksempelvis giver fiskekællingerne ved Gammel Strand vægteren kassevis af fisk for at se den anden vej, når de handler med fisk uden for den tilladte handelstid. Vægteren kan så få sig en klækkelig ekstraindkomst ved at videresælge fiskene.

Vægternes sideindtægter var ingen hemmelighed, og det var almindelig kendt, at vægterne kunne bestikkes. I vægterforordningen af 1683 hedder det endda, at hvis urostiftere, når de står for at blive arresterede, *"vil give Vægterne Drikkepenge for at komme løs, maa de dem annamme og dog ej forskaane dem, at de jo blive arresterede"*.³¹ I et senere reskript – 12. april 1728 – hedder det, at vægterne skal have attester fra sidste arbejdsgivere – civile eller militære – for at bevise, at de *"i deres Tjeneste sig troligen og vel have forholdet"*, fordi man af erfaring ved, at *"Tyverie og andre grove Excesser ofte om Nattetider begaaes ved Collusion [hemmelig aftale] af Vægterne"*. I en anden og senere sammenhæng insinuerer en skribent, at vægterne også modtager penge fra de prostituerede for at se den anden vej, når der trækkes på

gaden.³²

Er det en tilfældighed, at vægternes og officerernes behandling af borgerne sammenlignes i den omtalte pamflet? De mange officerer i garnisonsbyen København var ikke just populære. Men pamfletskriveren mener tydeligvis, at vægterne er værre. Og tilsyneladende er officererne langt bedre end vægterne til at skelne mellem skikkelige folk og pøbel. Hvor om alt er, kunne forholdet mellem vægttere og officerer være temmelig anstrengt. Det vidner episoden ved Slotspladsen om. Det var dog langt fra det eneste sammenstød mellem militære og vægttere. I pamfletten fortælles det således også, at vægterne ikke sjældent får nogle fortjente skrub af officererne. Op gennem 1700-tallet røg vægttere og officerer i totterne på hinanden ved adskillige lejligheder.³³ Og netop i livgarden havde man tradition for animositet over for vægterne, der resulterede i mange overgreb. I året før begivenhederne ved Slotspladsen fandt et andet sammenstød sted mellem vægttere og officerer fra livgarden.³⁴

En aften var seks-otte officerer kommet gående ved Holmens Kanal, da de overfaldt en person med skældsord og *"giorde endeel Støj og Allarm paa Gaden"*. En vægter kom til, men blev skældt hæder og ære fra og endda truet med officerernes kårder. Vægteren fløjtede efter assistance. Flere vægttere ankom, og konflikten tog til. En person kom hen til stedet og hev en jagtpisk frem fra kjo-len. Med piskan slog han flere gange en vægter tværs over ansigtet. Vægteren forsøgte at gribe ham for at arrestere ham, men officererne rev ham fra vægteren. Med deres kårder truede officererne flere vægttere til at ligge død på gaden. Kongelig løber Frederik Pontoppidan –

manden med piskan – forklarede at være kommet gående og havde set officerer og vægttere i disput. Pontoppidan kendte nogle af officererne og sagde, at de ikke skulle befatte sig med vægterne; *"thi de høstede intet andet end Grovhed"*. En vægter vendte sig og løftede sin morgenstjerne mod Pontoppidan. Som forsvar havde han givet vægteren nogle slag med sin pisk. Blandt officererne havde løjtnant Gyldenskjold fra livgarden været til stede. Det var ham, der efter sammenstødet ved Slotspladsen havde provokeret nogle vægttere og betjente i Store Færgestræde. En måned senere kom en vægter og en skildvagt i øvrigt i klammeri ved Nyhavn. Skildvagten tog vægterens morgenstjerne.³⁵

I en af sine skrivelser i forbindelse med episoden på Slotspladsen havde vægterinspektør Plöen nævnt, at vægterne *"næsten alle ere Folk, som førend de bleve Vægtère have tient ved Hans Kongelige Majesæts Søe- og Land-Etat, ja nogle endog ved Liv-Vagten, og alle med behørige Afskeeder om deres Skikkelighed forsynede"*. I garderne og matrosernes øjne var det tilsyneladende forbundet med ærestab at lade sig hverve til vægter. Når man i så vidt et omfang lå i strid med folk, der tidligere havde hørt til ens egne, må der have ligget dybe æresmæssige implikationer bag. Vægterne blev betragtet som frafaldne. I ældre skrifter ses vægttere i nordtyske byer således også at figurere på linje med bødler, stodderkonger, stokkeknægte, natmænd og prostituerede.³⁶ Det vil sige blandt de folk, der ikke levede som en del af byfællesskabet. Folk uden ære.

Fjendskabet mellem garderne og vægterne gik langt tilbage. I 1714 havde et mord gjort sit til at skærpe fronterne. Vægter Gudman Henrichsen var blevet

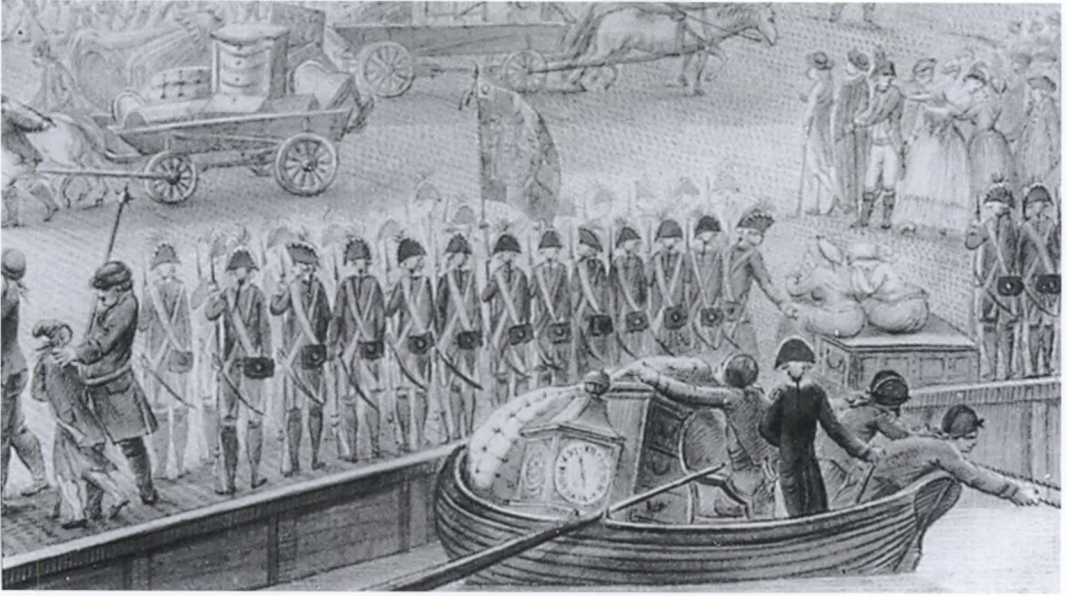

Fig. 5. På dette udsnit af C.F. Stanleys billede af Christiansborgs brand i 1795 ses både en vægter og en deling gardere i samme situationsskildring. En række livgardere er opstillet med ryggen til kanalen, mens vægteren yderst til venstre er i gang med at fjerne en gadedreng.

"uskyldigen ihjelslaget paa sin Post og i sin Function" af en løjtnant Hansen af livgarden. Den daværende politimester var meget opsat på at få officeren dømt og straffet eftertrykkeligt. Han skrev til regeringen for at bede om at få officeren dømt til de "saa ofte uretferdigen og voldeligen overfaldnes Trøst". Det var altså dels et eksempel, der skulle statuere, dels en hævn for en lang række uretfærdigheder og overgreb begået mod vægterne og andre af byens embedsmænd. Desuden bad politimesteren om, at man nedsatte en domstol, der især kunne behandle de hyppige overgreb på byens embedsmænd. Politimesteren ønskede en "vis og bestandig Ret", hvor man straks kunne igangsætte indstævninger, vidneafhøringer og eksekvere hurtige domme i de mange sager om vold mod byens embedsmænd. Det var ikke kun vægterne, det gik ud over. Også torvemesteren (der skulle holde orden blandt handlende og

kunder på byens torve), politibetjentene og fattigfogederne blev jævnlige overfaldet rundt omkring på byens gader, pladser, torve, kirkegårde og ved stranden.

Med hensyn til løjtnant Hansen, der havde slået vægter Henrichsen ihjel, havde vægterne taget sagen i egen hånd. Den afdøde vægters enke havde samlet et tæskehold, der skulle gennembanke officeren og nogle af hans kammerater, der havde været indblandet i sagen. En trompeter og et par officerer havde fået et lag tæsk.³⁷ En lang og indædt strid var konsolideret. I årene efter fortælles således om flere drabelige overfald på vægtere og endnu en vægter, der slås ihjel af livgardister. Vægtere blev til stadighed forulempet og angrebet og klagede over, at livgardisterne jog dem om natten. I samme periode udviklede et værtshusslagsmål sig til et regulært slag i gaderne mellem vægtere og militære.³⁸ Slaget på Slotspladsen var altså den foreløbige

kulmination på et langvarigt fjendskab.

Personstrid

Episoden ved Slotspladsen adskiller sig dog fra de foregående sammenstød mellem vægttere og livgardere. Dels fordi pøblen inddrages som en indirekte aktør, dels fordi konflikten antager karakter af en disput mellem politimesteren og livgardeofficeren. Det er ikke et simpelt slagsmål mellem et par vægttere og nogle fulde eller ærekære officerer. Det er et sammenstød med dybe territoriale, æresmæssige og sociale implikationer. Under de efterfølgende forhør, aflæggelse af diverse erklæringer og foranstaltning af forskellige undersøgelser udmøntes selve konflikten i en egentlig personstrid mellem politimester Fædder og løjtnant Moltke. Pøbel og vægttere reduceres til statister. Faktisk havde konflikten også fået konsekvenser på allerhøjeste niveau. Da geheimeråd Ove Høegh-Guldberg i timerne efter opløbet efterkom Fædders ønske og udstedte en arrestordre mod de to livgardeofficerer, fik den magtfulde mand sig en fjende. General von Eichstedt, der indtil da havde støttet Høegh-Guldberg, tog det meget ilde op, at to officerer var blevet arresteret af politimesteren. Det var krænkende for den militære ære. *"Siden efter hadede de hinanden af ganske hjerte"*, som en samtidig iagttager bemærkede. I resten af Guldborg-styrets tid var der kold luft mellem de to magtfulde mænd.³⁹

Sagen kompliceredes yderligere af, at selvom politimesteren repræsenterede bystyret var han i udgangspunktet ansat af kongen. Det var derfor, at Fædder gik direkte til kongefamilien – d.v.s. Guldborg – for at beklage sig. Da sagen stod foran sin afslutning forfattede de to

opponenter, Fædder og Moltke, hver sin opsummerende skrivelse. Rygterne løb i byen, at Fædder havde afgivet en ikke helt sandfærdig beretning om begivenhederne, da han havde aflagt sin mundtlige forklaring for Guldborg på Fredensborg Slot umiddelbart efter tumulterne på Slotspladsen. Derfor var det magtpåliggende for Fædder at vise, at han på ingen måde havde ændret forklaring, og at han havde udført sit embede loyalt, redeligt og samvittighedsfuldt. Med en bemærkning om, at han *"til ydermer Beviis og Oplysning at ieg ikke allerunderdanigst har rapporteret noget, hvorved det mit Embede saa naadige allerhøjeste tiltroende, i nogen maade skal kunde give ringeste Anstød"* vedlægger han rapporter og beedigede attester, der skal understøtte hans forklaring. Desuden lægger han vægt på at forklare, at det aldrig har været hans *"Tankesæt at bringe noget Menniske i fortrædelige Omstændigheder, hvor mit Embede det ikke nødvendigt udfordrer"*. Han har således ikke søgt – og vil ikke søge – nogen *"personel Satisfaction"*. Men, fortsætter han, det er nødvendigt for en politimester i kongens residensstad at kunne håndhæve den med hans embede forbundne myndighed. Og det er altafgørende, at han står til troende i sit embedes udførelse. Dermed berøres den klare knægtelse af hans autoritet, som Moltkes opførsel havde medført.

Moltke indleder sin afsluttende skrivelse med en bemærkning om, at det i sig selv er slemt nok, når pøblen laver opløb og *"viser sin tøyelløse Hengivenhed til at giøre Uorden, og at forstyrre den offentlige Roe og Sikkerhed"*. Endnu værre er det dog, når de, der skal holde pøblen i tøjlerne selv begår voldsomheder. Men det var nøjagtig, hvad der var sket den

1. september. Og ofrene for vægternes vilkårlige vold havde i stort antal beklaget sig til Moltke. Det var alle *"Personer, som er langt fra Pøbelens Classe, som ikke paa mindste Maade har meleret sig i Opløbet, og som har skyttet sig selv"*. Tidligere havde Moltke sagt det samme – vægterne var uhørt voldelige og var ikke i stand til at kende forskel på folk. De territoriale og beføjelsesmæssige dimensioner udgør også et væsentligt element i Moltkes skrivelse. Han mente, at vægterne burde have besat Holmens Bro og Højbroen fra byens side, allerede da opløbet i Store Færgestræde trak op. På den måde havde man kunnet forhindre pøbels indtrængen på Slotspladsen. Men i stedet havde vægterne været så *"ublue og forvovne"* at jage pøblen fra Store Færgestræde og ind på Slotspladsen – og hvad værre var: Forfulgt dem langt ind på Slotspladsen.

Hvor langt ind på Slotspladsen vægterne egentlig var kommet, herskede der delte meninger om. Flere vægttere havde under forhøret understreget, at de dårligt nok havde været inde på selve Slotspladsen. En vægter havde sagt: *"... ikke længere end enden af Brædderne paa Højbroen"*. Andre sagde, at sammenstødet med skildvagten var sket mellem broen og trottoiret eller *"neden for Trotoiret ved Broen"*. Som vi har set var vægterne i den tro, at de ikke havde ret til at komme ind på Slotspladsen og havde derfor undladt at fortælle noget om det ved de første forhør. Under andre forhør af gardere og vidner bruges også en del tid på at fastlægge, hvor langt inde på Slotspladsen vægterne egentlig havde været. Det var altså af stor betydning for placeringen af ansvar, forseelse og eventuel straf. Moltke kunne henvise til, at loven definerede alt, hvad der lå inden for gra-

vene som hørende til *"Kongens Huus"*. Og det område var hans domæne. Og straffen for en forseelse var stadfæstet i Danske Lov og var ikke til at tage fejl af: *"Hvo som bestiger Kongens Huus, Grave, eller Planker, eller som Port er for, miste sit Liv"*.⁴⁰

Men alt dette kunne være undgået, hvis bare vægterne var blevet ordentligt instruerede, skriver Moltke. Han går altså direkte efter Fædder som den egentlige skurk. Afslutningsvis går Moltke et skridt videre og stiller spørgsmålstegn ved Fædders redelighed. Under forhørene var det adskillige gange blevet forklaret, at pøblen havde kastet med sten fra Slotspladsen over kanalen mod politi og vægttere på den anden side. Fædder selv var som bekendt blevet ramt. Men faktisk havde flere vidner også forklaret, at der også var blevet kastet med sten mod Slotspladsen fra bysiden af kanalen. *"Men Spørgsmaalet, hvorfor det ene og ikke det andet er blevet tilført Protocolen, ved jeg ikke at besvare"*. Tilsyneladende dækkede Fædder over, at hans egne vægttere havde kastet med sten fra bysiden ind mod folk på Slotspladsen. Det havde flere vidner kunnet bekræfte. Alt ansvar for opløbets eskalerende forløb tillægges således Fædder. Og i den efterfølgende behandling af sagen havde Fædder manipuleret og fortiet. Det var hårde ord.

Det var påstand mod påstand. Moltke mente, at han var blevet fornærmet af både vægterne og politimesteren, der havde talt til ham i en *"overmaade grov Tone"*. Også Moltkes overordnede understregede vægternes *"strafværdige Opførsel og Grovhed"* imod Moltke, der på sin side havde handlet koldblodigt og dermed undgået at tingene udviklede sig yderligere. Alle burde være glade for, at

det ikke havde været en mere temperamentsfuld officer, der havde haft vagt den aften, mente man. Politimester Fædder mente på den anden side, at Moltke havde set stort på hans beføjelser og hånet ham ved at formene ham adgang til Slotspladsen. Desuden havde han beskyttet en oprørske pøbel og hindret lov og orden. Moltke slog derimod på, at de kongeliges sikkerhed – og ikke mindst hendes kongelige højhed prinsesse Charlotte Amalies nattero; den eneste kongelige, der var til stede på slottet under optrinnet – gik foran alt andet, og at det derfor var hans pligt at afvende enhver form for tumult på selve Slotspladsen.

Som nævnt var det overordnet set også en konflikt mellem bystyret (politi og vægtene) og statsmagten repræsenteret ved garderne. Det var en konflikt om hævding af det legitime voldsmonopol i en by, der dels var præget af et selvbevidst – om end politisk stækket – styre, dels af det forhold, at den var residens for den enevælde konge. Men konflikten udfoldede sig som en territorial strid med to ærekære herrer som frontfigurer – og der er ingen tvivl om, at det personlige spillede en afgørende rolle. Fædder var en ualmindeligt upopulær skikkelse i København.⁴¹ Han havde i årevis forvaltet sit embede særdeles ringe, og Moltke spillede uden tvivl på den folkelige modvilje mod politimesteren. Det var derfor alvorligt, at Moltke ikke alene havde tilsidesat Fædders charge, men tillige ydmyget ham for øjnene af pøblen. Det var ærekrænkende. Ud over den personlige ydmygelse havde Fædders myndighed lidt skade. Når en garderofficer gik i rette med politimesteren ved et stort opløb, hvor pøblen var samlet, var det en klar underminering af politimesterens magt. Det kunne ikke andet end skade politiets

omdømme og autoritet.

Nye instrukser

I vægterforordningen fra 1683 og de efterfølgende supplement, instrukser og plakater understreges utvetydigt, at det er borgernes egen skyld, hvis de kommer til skade, når vægterne skal holde orden i gaderne. Kom man i vejen for en vægter, måtte man selv tage konsekvenserne. Den enkelte borger skulle *"ligge paa sin Gierning, og Vægterne derfor ei noget lide, men være frie for al Tiltale"*. Men i en instruks udsendt et par år efter slaget på Slotspladsen ændrer formuleringerne sig.⁴² Heri hedder det: *"Det skal Vægterne hermed alvorligen være anbefalet, at de med Beskedenhed begegne [gendriver, imodegå] alle Folk, og med Gode styre til rette og forhindre Klammere, Mord og Tyverie af yderste Ævne, og ikke, uden de personlig anfaldes, nogen med Hug og Slag begegne"* (§ 8). Det indskræpes altså vægterne at fare med lempe og ikke bruge unødigt magt. Desuden er instruksens forsynet med en paragraf (14), der handler om forholdet mellem livgarden og vægterne. Almindelige soldater og matroser, der træffes i gaderne efter tappenstreg uden frihedstegn, skal af vægterne bringes til nærmeste vagt eller i arrest. Men skulle det hændes, at nogen fra den kongelige livgarde *"skulle foretage sig noget utilladeligt paa Garderne om Natten, da maa de ikke paa andre Steder, end til Garder-Kasernerne afleveres"*. I forbindelse med udsendelsen af instruksens forøgedes vægternes antal i øvrigt fra 104 til 142.

Det er måske for vidtgående at se disse ændringer som en direkte konsekvens af episoden ved Slotspladsen. Men det giver god mening at se instruk-

sen af 1784 som et forsøg på at komme gamle spændinger og misforståelser til livs. Derfor adresseres forholdet mellem vægterne og garden helt eksplicit. Instruksen viser desuden, at man var klar over de potentielle konflikter, der lå i vægternes gerning og deres ikke altid fintfølelse udførelse af den. Tre år tidligere var spændingerne brudt ud i lys lue – foranlediget af en italiensk taskenspillers besøg på en billardsalon.

Efter utallige afhøringer af vægtere og gardere, erklæringer og skriven frem og tilbage mellem de forskellige myndigheder og personer blev hele sagen i midten af oktober henlagt. Sagen fik ingen konsekvenser for de medvirkende. Fædder havde som nævnt længe været en ildeildt skikkelse i byen, og begivenhederne den 1. september cementerede bare det gængse indtryk af en uduelig og rethaverisk politimester. Selv stats- og udenrigsminister A.P. Bernstorff gav ved en senere lejlighed udtryk for samme opfattelse. I forbindelse med et større opløb i 1787 skrev ministeren om Fædder: *"Den nuværende politimester i København er ganske uduelig; at lade ham have afgørende myndighed er som at give et fireårs barn en kniv i hånden"*.⁴³ Året efter trådte Fædder tilbage som politimester p.g.a. alder, men blev i stedet indsat som borgmester; en stilling, han i sin tid var blevet lovet ved en nepotistisk studehandel med Høegh-Guldberg.

Werner von Moltke, der i en alder af 19 år havde indtrådt i livgarden som sekundløjtnant, gik en gloriøs karriere i møde. Ni måneder efter kampen med vægterne dimitterede han fra livgarden og blev opvartende kammerjunker hos prinsesse Charlotte Amalie – samme prinsesse, som han i en af sine forklaringer havde nævnt som sin vigtigste op-

gave at beskytte. Blev Moltke på denne måde belønnet for sin indsats over for vægterne på Slotspladsen? Senere blev han amtmand i Roskilde, derefter stiftamtmand i Ribe og til sidst overpræsident i København. Han endte som et højt dekoreret medlem af adskillige direktioner, forsamlinger og kommissioner. Han døde i 1835.

Nogle af deltagerne i opløbet var blevet arresteret og stillet for en dommer. Eksempelvis kræmmersvend Paul Henrich Schatt, der havde kastet en sten på muren af det hus, hvor Pinetti logerede, *"formodentlig i den tanke at træffe Vinduerne"*.⁴⁴ Han blev arresteret og stillet lovens hårdeste straf i udsigt. Men hans bror, der var tolder i Køge, gik i forbøn for ham. Han henvendte sig til Kancelliet og forklarede, at Paul Henrichs 70 år gamle mor var sat i yderste sorg og bedrøvelse over hele sagen. Og hvis han skulle afstraffes efter lovens yderste strengthed, *"vil ej hun alene for Tiden lægges i Graven af Græmmelse, men det vil blive endog hans Søkende, der alle have skikket sig vel, til største Sorg, Spot og Vanære"*. Af medlidenhed med *"denne bedrøvede Familie"* formildede Kancelliet Paul Henrichs straf og lod ham betale en bøde og sidde otte dage på vand og brød i Rådhusarresten.

Episoden på Slotspladsen kan ved en overfladisk betragtning ses som blot endnu ét i rækken af opløb i 1700-tallets København. Men begivenheden dækkede over komplicerede sammenhænge og uafklarede magtforhold. Politimesteren var ansat af kongen til at opretholde ro og orden i kongens by og arbejdede i det daglige tæt sammen med bystyret. Politibetjentene var ansat af politimesteren til at holde skik på byens befolkning,

mens vægterne sorterede under samme politimester, men blev betalt direkte af befolkningen og skulle aflægge borgerskabsed til bystyret. Dernæst kom garderne, der var ansat af kongen til at beskytte kongefamiliens liv og ejendom. Alle havde specifikke pligter og rettigheder, der dog overlappede og kunne være i modstrid med hinanden. Sidst, men ikke mindst, var der den københavnske befolkning, der var repræsenteret dels (principielt) gennem bystyret, dels (uformelt) gennem den mængde, der

under ét kaldtes pøbel. Ved episoden på Slotspladsen blev denne sammenfiltrering af relationer og modsætninger stillet til skue. Som en krølle på halen valgte kongen (gennem Danske Kancelli) at ned sætte en af de pågrebne københavneres straf – og dermed modgå politimesteren. Så godt nok var statens voldsmonopol et faktum, men det udfoldedes i en enevældig stats særdeles sammensatte praksis. Og for en menig københavner har det sikkert ikke altid stået helt klart, hvem der havde magten.

Noter

- 1 Opløbsagen i det følgende er beskrevet i Bent Blüdnikow: *Sladder og Satire. Københavnerliv i 1780'erne*, København, 1988, s. 87-88. Sagens papirer er samlet i Rigsarkivet, Danske Kancelli, Henlagte sager 1773-99 i lægget "Akte ang. Overfald paa Taskenspilleren Pinetti og det deraf fulgte Opløb paa Slotspladsen 1781 1. Septbr.". Heri findes al korrespondance vedrørende sagen, forhør, rapporter, ordrer, redegørelser, indstillinger etc. Alle citater fra forklaringer og forhør i sagen stammer fra papirerne i nævnte læg. Om Pinettis håndgemæng med sine medspillere på værtshuset, se Ulrik Langen: "Taskenspilleren og Den danske Nation. Historien om et slagsmål og et parti billard, der aldrig blev spillet" i *Fortid og Nutid*, 2005:4 s. 243-60. Om voldens aftagen og statsmagtens voldsmonopol se Norbert Elias klassiske værk *Über den Prozess der Zivilisation*, Frankfurt, 1980. Overordnede gennemgange af de mest diskuterede problemstillinger om voldens aftagen findes i Eva Österberg og Dag Lindström: *Crime and Social Control in Medieval and Early Modern Swedish Towns*, Stockholm 1988 og Julius R. Ruff: *Violence in Early Modern Europe*, Cambridge 2001. I sidstnævnte værk henvises i øvrigt til en meget udførlig forskningsoversigt, som Ruff har publiceret på forlagets hjemmeside (<http://www.cambridge.org/uk/catalogue/catalogue.asp?isbn=9780521598941>). Forfatteren takker lektor, ph.d. Jes Fabricius Møller for gennemlæsning og kommentarer til artiklen og museumsinspektør, ph.d. Karsten Skjold Petersen for hjælp med illustrationerne
- 2 *Instruction for Natte-Vægterne i Kiøbenhavn*, 1784.

- 3 Det kongelige Bibliotek: *Manuskriptsamlingen, Schiønning, journal 1780-81*, 1. september 1781 og E. Nystrom (udg.): *Luxdorps Dagbøger*, II, s. 235.
- 4 Politiplakat af 12. maj 1727.
- 5 Om Posthusfejdens forløb se Henrik Stevnsborg: "Fra Den store Udfejlesesfest til Tømrerstrejken: Om førindustriel, folkelig protest i København i sidste halvdel af det 18. århundrede" i *Fortid og Nutid*, XXVIII, 1980, s. 590-94.
- 6 Mere end hundrede år tidligere havde man i krigsartiklerne af 1683 også talt om, at "soldater bør skamme sig over at gøre det, som er den gemene pøbels og drenge-værk". Pøbel og drenge var synonyme (Schous forordninger 9.3.1683).
- 7 Bent Blüdnikow: "Folkelig uro i København 1789-1820" i *Fortid og Nutid*, XXXIII, 1986, s. 4.
- 8 Henrik Stevnsborg: "Den store Udfejlesesfest 17.-18. januar 1772. Om førindustriel, folkelig protest i 1700-tallets København" i *Folk og Kultur*, 1981, s. 96 og note 24.
- 9 *Minerva*, februar 1793, s. 274ff.
- 10 Rigsarkivet: *Danske Kancelli, Henlagte sager 1773-99*, kopi til kammerherre Haxthausen, 13. maj 1775.
- 11 Stadsarkivet: *Københavns magistrats arkiv: Vægtere og kvarterkommissærers rapporter 1771-72*.
- 12 C. Bruun: *Kjøbenhavns historie*, III, 1901, s. 598.
- 13 *Morgen-Posten*, 1788, citeret fra *Illustreret Tidende*, 1888, nr. 47, s. 570.
- 14 Ludvig Holberg: *Epistler*, III, København 1947, nr. 288, s. 331.
- 15 Frederik Thaarup: *Journal og Haandbog for Kjøbenhavnerne, saavelsom for andre der om*

- Kjøbenhavns Forfatning søge Kundskab, 1797, s. 48ff.
- 16 J. Davidsen: Fra det gamle Kongens Kjøbenhavn, København 1888, s. 267-68, Hendrik P.S. Stein: Vægteren. Kulturhistorisk Skitse fra Tranlampernes Tid, Aarhus, 1898, s. 12 og Bruun, s. 194.17 Citeret fra O. Nielsen: Kjøbenhavns Historie og Beskrivelse, VI, København, 1892, s. 69.
  - 18 Reskript til Københavns magistrat, 12. april 1728.
  - 19 Uddrag af Biskop Jens Bircherods historisk-biographiske Dagbøger for Aarene 1658-1708, København, 1846, s. 396.
  - 20 Landsarkivet for Sjælland m.m. (LAS): Københavns politiret: 1. protokol, forhørsprotokol 1 1779, nr. 620; 1780, nr. 359 og 566; 1781, nr. 80. Forhørsprotokol 2, 1779, nr. 605; 1780, nr. 117, 370 og 450; 1781, nr. 131.
  - 21 Ulrik Langen: Den afmægtige. En biografi om Christian 7., København, 2008, s. 224.
  - 22 Stein: Vægteren, s. 13-14.
  - 23 Davidsen: Fra det gamle..., s. 267-68.
  - 24 Citeret fra Nielsen: Kjøbenhavns Historie, s. 311.
  - 25 Reskript af 16. februar 1714.
  - 26 LAS: Københavns politi, 1. protokol, forhørsprotokol 2, 1779, nr. 624.
  - 27 Se eksempelvis LAS: Københavns politi, 1. protokol, forhørsprotokol 1, 1781, nr. 75.
  - 28 E.C. Werlauf: Af min ungdoms tid, København, 1954, s. 118 og O. Nielsen: Kjøbenhavn paa Holbergs Tid, København, 1884, s. 372.
  - 29 LAS: Københavns politiret: 1. protokol, forhørsprotokol 1781, nr. 65, 5 og 79; forhørsprotokol 1780, nr. 522.
  - 30 [Anonym]: Discours imellem en fremmet Rejsende, en Officer og en Borger ved Navn den Tænkende, Handlende 1. Om de høie Priser paa Brød og Fødevahre, 2. Om de Fattiges Væsen, 3. Om Skifter, 4. Om Procuratores Antal for Underretterne, 5. Om Gade Løgter, 6. Om Gade Vægttere, København, 1771.
  - 31 Passagen er citeret fra forordningen af 26. juli 1683. Den er gentaget i plakat af 28. februar 1772 og Instruction for Natte-Vægterne i Kiøbenhavn fra henholdsvis 1784 og 1798.
  - 32 Skilderie af vore Tider. Et original Ugeblad, 1791, nr. 5, s. 119.
  - 33 Nielsen, s. 310-13 og Stein, s. 28-30.
  - 34 LAS: Københavns politiret: 1. protokol, forhørsprotokol 1, 1780, nr. 534.
  - 35 LAS: Københavns politiret: 1. protokol, forhørsprotokol 2, 1780, nr. 587.
  - 36 Hugo Matthiessen: De Kagstrøgne. Et Blad af Prostitutionens Historie i Danmark, København, 1919.
  - 37 RA: DK: Sjællandske tegnelser 1714, nr. 65 (16. februar).
  - 38 "Daglige Begivenheder København 1716-22. Indberetninger fra Politimester Ernst til Kongen" i Historiske Meddelelser om København, VII, 1919-20, s. 367-68 og 376-77.
  - 39 Edvard Holm (udg.): "Regeringsforandringen den 14de April 1784, fremstillet af Charlotte Dorothea Biehl" i Historisk Tidsskrift, 3. rk., V, 1866, s. 306.
  - 40 Danske Lov, 6-9-7.
  - 41 Svend Cedergreen Bech (red.): Dansk biografisk leksikon, V, København 1980, s. 52-53, Sigurd Jensen: "Lakajismen og Københavns magistrat omkring 1770" i Historiske Meddelelser om København, 1973, s. 46-47.
  - 42 Instruction for Natte-Vægterne i Kiøbenhavn, 1784.
  - 43 Th. Thaulow og J.O. Bro Jørgensen (udg.): Udvalgte Breve, Betænkninger og Optegnelser af J.O. Schack-Rathlous Arkiv 1760-1800, København 1936, s. 84 (brev fra Bernstorff af 1. sep. 1787): "Le maître de police actuel à Copp. est si incapable, qu'une autorité décisive entre ses mains est ce que le couteau est à un enfant de 4 ans".
  - 44 Rigsarkivet: Danske Kancelli: Sjællandske tegnelser, 1781, nr. 622.